

ORIENTERING OM VERGEMÅL MED FRATAKELSE AV RETTLIG HANDLEEVNE

Innledning

Statsforvalteren i Oslo og Viken behandler begjæring (søknad) om opprettelse eller endring av et eksisterende vergemål for voksne personer. Voksne kan enten få etablert ordinært frivillig vergemål - vergemål uten fratakelse av rettslig handleevne eller det kan opprettes vergemål med hel eller delvis fratakelse av rettslig handleevne. For at Statsforvalteren skal kunne behandle en begjæring om opprettelse av vergemål, og vurdere om lovens vilkår er oppfylt, har vi behov for enkelte opplysninger og dokumentasjon. Hvem som kan sende inn begjæring om opprettelse av vergemål med fratakelse av rettslig handleevne, hvilke vilkår som må være oppfylt og hvilke opplysninger og dokumentasjon som må legges frem vil bli gjennomgått under. Begjærings skjema finner du under «nyttige skjema» på www.vergemal.no.

Denne veiledningen er generell. Vi gjør innledningsvis oppmerksom på at det kun er aktuelt med vergemål med fratakelse av den rettslige handleevne i et fåtall saker hvor personen har et særlig behov for vern – enten mot egne eller andres handlinger, og hvor andre tiltak har vært forsøkt. Det vil for eksempel kunne være tilfelle dersom personen med hjelpebehov blir alvorlig økonomisk utnyttet og er ute av stand til å motsette seg handlingene på grunn av sin helsetilstand. Et annet eksempel kan være at en psykisk syk person i dårlige perioder handler på bakgrunn av vrangforestillinger, og som følge av det pådrar seg stor gjeld. Veiledningen sendes derfor kun ut i spesielle tilfeller eller når Statsforvalteren kontaktes av personer som ønsker mer informasjon om ordningen.

Normalt vil et ordinært frivillig vergemål - vergemål uten fratakelse av rettslig handleevne være nok til å dekke en persons hjelpebehov, se informasjonsskrivet «Orientering ved opprettelse av vergemål».

Rettsregel

Opprettelse av vergemål med fratakelse av den rettslige handleevnen er regulert i vergemålsloven § 22. Bestemmelsen lyder slik:

En person som er i en tilstand som nevnt i § 20 første ledd, kan fratras sin rettslige handleevne etter reglene i annet og tredje ledd.

En person kan fratras den rettslige handleevnen i økonomiske forhold hvis dette er nødvendig for å hindre at han eller hun utsetter sin formue eller andre økonomiske interesser for fare for å bli vesentlig forringet, eller han eller hun blir utnyttet økonomisk på en utilbørlig måte. Fratakelsen av den rettslige handleevnen kan begrenses til å gjelde bestemte eiendeler eller bestemte disposisjoner.

En person kan fratras den rettslige handleevnen i personlige forhold på bestemte områder hvis det er betydelig fare for at han eller hun vil handle på en måte som i vesentlig grad vil være egnet til å skade hans eller hennes interesser.

Utgangspunkt – rettslig handleevne og rett til selvbestemmelse

Rettslig handleevne er et begrep som betegner at en person har evne til å binde seg rettslig og påta seg ansvar – for slik å selv gjøre valg av betydning for eget liv, altså retten til selvbestemmelse. Eksempler på rettslige handlinger er inngåelse av kjøpsavtaler, avtale om leie eller kjøp/salg av bolig og søknader om ulike offentlige ytelser.

Utgangspunktet er at alle personer over myndighetsalder har rettslig handleevne – dette gjelder også for personer som har fått opprettet ordinært frivillig vergemål, for eksempel som følge av mental svekkelse. Enkelte personer kan imidlertid være så mentalt svekket at de ikke er stand til å faktisk foreta rettslig bindende handlinger – altså *utøve* sin rettslige handleevne. Opprettelse av vergemål vil da gjøre at vergen kan treffe slike beslutninger personens vegne.

Der personen det gjelder selv klart gir uttrykk for at han eller hun ikke ønsker opprettelse av vergemål eller (der dette er opprettet) motsetter seg at vergen foretar en bestemt handling, skal imidlertid dette respekteres. Verken Statsforvalteren eller vergen kan overstyre personens vilje og handlinger. Dette gjelder selv om vedkommende mangler samtykkekompetanse i det aktuelle spørsmålet – og uavhengig av om vedkommende, rent objektivt, anses for å ha behov for bistand.

En persons samtykkekompetanse baserer seg på en vurdering av personens mentale kapasitet og forståelse. Enten har personen denne evnen eller så har han eller hun den ikke – det er altså ikke mulig å *frata* en person samtykkekompetanse. Ved vurderingen av samtykkekompetanse legger Statsforvalteren normalt til grunn personens tilsynslege eller fastleges vurdering av hva personen er i stand til å ta stilling til. Følgende forhold vil være avgjørende:

- evne til å uttrykke valg
- evne til å forstå informasjon som er relevant for en avgjørelse
- evne til å forstå konsekvenser av et valg
- evne til å resonnere og avveie alternativer

Det er altså viktig å være klar over at selv om en person mangler samtykkekompetanse, så har personen fortsatt sin rettslige handleevne i behold og står fritt til å foreta rettslig bindende handlinger.

Enkelte personer med mental lidelse kan imidlertid som følge av lidelsen inngå avtaler som ikke er i han eller hennes interesse. For eksempel kan personen oppta store forbrukslån uten å ha økonomi til å betjene lånene. Slike avtaler kan være ugyldige etter avtalerettslige regler. Avtalerettslige regler vil dermed, til en viss grad, verne sårbare personer mot slike disposisjoner. Det kan imidlertid være vanskelig og tidkrevende å omgjøre slike disposisjoner i etterkant, og der personen jevnlig inngår slike avtaler til skade for seg selv kan det være aktuelt å *frata* personen sin rettslige handlingene. En slik fratakelse av rettshandelsevnen besluttet av retten ved dom.

En person som ved dom er fratatt sin rettslige handleevne og som inngår en avtale innenfor det området som fratakelsen gjelder vil ikke være bundet av avtalen. En slik avtale vil være ugyldig, dvs. at den ikke får rettsvirkninger etter sitt innhold. Et vergemål med fratakelse av rettslig handleevne endrer således en persons rettsstilling ved at vedkommende fratras adgangen til å binde seg rettslig innenfor det aktuelle området. Fratakelse av rettslige handleevne er altså et svært inngripende tiltak i en persons selvbestemmelsesrett. Mer informasjon om prosessen og hvilke vilkår som må være oppfylt følger under.

Vilkår for fratakelse av rettslig handleevne

Personen med hjelpebehov kan fratras rettslig handleevne i økonomiske og/eller personlige forhold. Den rettslige handleevnen kan fratras helt eller delvis, og skal i størst mulig grad tilpasses personens behov for bistand. I personlige forhold er det imidlertid ikke mulig å frata en person den rettslige handleevnen fullt - en person kan aldri fratras rettslig handleevne i særlig personlige forhold¹. Opprettelse eller tilbakekallelse av testament, inngå ekteskap eller samtykke til tvang er noen eksempler på slike særlige personlige forhold.

For å kunne frata en person rettslig handleevne må følgende vilkår være oppfylt:

1. Vilkårene for ordinært vergemål må være oppfylt.

Bestemmelsen i vergemålsloven § 22 viser til at også vilkårene for opprettelse av ordinært vergemål - vergemål uten fratakelse av rettslig handleevne - i vergemålsloven § 20 må være til stede. Etter vergemålsloven § 20 må fem vilkår være oppfylt for at Statsforvalteren skal kunne opprette ordinært vergemål for en voksen person. Ved vergemål med fratakelse av rettslig handleevne må fire av disse vilkårene være til stede: 1) krav til medisinsk tilstand (diagnosekrav), 2) at personen ikke er i stand til å ivareta sine egne interesser, 3) at det ut fra en totalsituasjon må foreligge et behov for verge, 4) at det må foreligge en årsakssammenheng mellom personens tilstand og personens manglende evne til å ivareta egne interesser. Det er ikke et krav om samtykke fra personen med verge når det gjelder vergemål med fratakelse av rettslig handleevne. For mer informasjon om disse vilkårene, se eget informasjonsskriv om opprettelse av vergemål på www.statsforvalteren.no/ov under «vergemål» og deretter «informasjonsskriv».

2. Ulike tilleggsvilkår må foreligge avhengig av om det er aktuelt å frata rettslig handleevne i økonomiske eller personlige forhold:

- *Økonomiske forhold:*

Det må være fare for vesentlig forringelse av formue eller andre økonomiske interesser, eller det må være en konkret mistanke om at personen med hjelpebehov blir utnyttet, og at denne utnyttelsen er av en viss alvorlighetsgrad.

Vern mot egne handlinger

Enhver ufornuftig handlemåte vil ikke omfattes. Personens handlinger må innebære et betydelig avvik fra det som kan anses å være fornuftig handlemåte. De fleste mennesker vil fra tid til annen foreta mindre gjennomtenkte kjøp, handle på kreditt eller ha lite midler til betaling av faste utgifter. Alle skal ha mulighet til kunne gjøre feil. Slike handlinger vil derfor i seg selv ikke være nok til å frata en person den rettslige handleevnen.

Hvis personen derimot stadig foretar slike handlinger, handlingene synes å være motivert av hans eller hennes helsetilstand/diagnose og det dreier seg om større beløp, vil det kunne stille seg annerledes. Da særlig hvis handlingene fører til at personen ikke har penger til mat, husleie, medisiner og andre nødvendigheter.

¹ Vergemålsloven § 21 siste ledd

Det er nok at det foreligger en aktuell fare, dvs. at det er sannsynlig at personen vil forringe egen formue eller andre økonomiske interesser dersom han eller hun får mulighet til det. En slik fare må imidlertid kunne sannsynliggjøres. For eksempel vil det kunne legges frem dokumentasjon på at en person med hjelpebehov tidligere har brukt opp arv i løpet av kort tid, og på den måten kan det sannsynliggjøres at det samme vil skje når et nytt arvebeløp skal utbetales.

Vern mot andres handlinger (utnyttelse)

Personen med hjelpebehov skal også, til en viss grad, kunne beskyttes mot andres handlinger og forsøk på å tilegne seg vedkommendes penger og verdier. Enhver utnyttelse vil imidlertid ikke omfattes, kun mer alvorlige tilfeller vil kunne gi grunnlag for å frata personen som utnyttes den rettslige handleevnen i økonomiske forhold. Om det er snakk om et slikt alvorlig tilfelle av utnyttelse eller ikke vil måtte avgjøres på bakgrunn av en totalvurdering av handlingen og forholdene ellers.

Utnyttelsen kan være av en slik alvorlighetsgrad hvis det ikke er en naturlig sammenheng mellom den ytelsen en person med bistandsbehov mottar og det en annen person får som gjenytelse. Et eksempel kan være at en eiendom tilhørende person med bistandsbehov leies ut med hjelp av en annen person, men der vedkommende beholder inntekten selv og lar personen med bistandsbehov betale alle utgifter knyttet til den aktuelle eiendommen.

En utnyttelse i form av bevisst å gi uriktige eller misvisende opplysninger vil også, etter forholdene, kunne gi grunnlag for fratakelse av en persons rettslige handleevne. Det er et krav om at den som utnytter en person med bistandsbehov opptrer klanderverdig med en viss grad av alvorlighet. Omfanget av påvirkningen, og hvor store følger dette har, vil være relevante momenter i helhetsvurderingen².

Relasjonen mellom personen med bistandsbehov og den som mistenkes for å utnytte vedkommende vil kunne være av betydning i slike saker. Det vil for eksempel være mer naturlig at ektefeller eller samboere bidrar i ulik grad og på ulik måte til fellesskapet enn dersom det er snakk om bekjente. For personer som har en nær relasjon skal det derfor mer til før tilfeller av utnyttelse vil anses å være så alvorlig at fratakelse av den rettslige handleevnen er aktuelt. Det vil imidlertid kunne stille seg annerledes dersom handlingene medfører at personen med bistandsbehov ikke har penger til mat og lignende. En nærstående vil se hvilke konsekvenser dette får for personen i det daglige. Dersom en nærstående handler på en slik måte til tross for at det får betydning for personen med bistandsbehovs livskvalitet, kan det tilsi at det er alvorlig utnyttelse.

- *Personlige forhold:*

Det må være betydelig fare for handlinger som i vesentlig grad vil skade vedkommendes interesser. Det skal mer til å frata en person den rettslige handleevne i personlige forhold enn i økonomiske forhold. Det må foreligge større grad av sannsynlighet for alvorlig skade enn hva som kreves ved fratakelse av rettslig handleevne i økonomiske forhold, typisk fare for personens liv og helse. Etter forarbeidene skal adgangen til å frata rettslig

² Ot. prp. 110 (2008-2009) Om lov om vergemål s.181

handleevne på det personlige området benyttes med stor varsomhet³. Bakgrunnen for dette er at det, av hensyn til personen med hjelpebehovs selvbestemmelsesrett og integritet, er mer inngripende å frata noen den rettslige handleevne i personlige forhold.

Fratakelse av den rettslige handleevne i personlige forhold vil kunne være aktuelt hvor personen ikke har boevne og er ute av stand til å ivareta grunnleggende behov. Til tross for sin helsetilstand nekter vedkommende å motta bistand han eller hun har krav på fra det offentlige. I slike tilfeller vil personen i verste fall bli alvorlig syk eller dø dersom han eller hun ikke fratas den rettslige handleevne. Det vil da gjerne være aktuelt å frata personen den rettslige handleevnen når det gjelder tilbud om medisinsk behandling og/eller valg av bosted.

3. Årsakssammenheng mellom tilstand og behov for fratakelse⁴

Det må være en sammenheng mellom personens behov for fratakelse av rettslig handleevne og hans eller hennes helsetilstand. Et eksempel kan være at personen på grunn av alvorlig psykisk sykdom har vrangforestillinger og tror at han eller hun er mangemillionær, og kjøper en eiendom i den tro at han eller hun har økonomi til det. Det samme vil være tilfellet dersom en person med demenssykdom underskriver dokumenter uten å forstå hvilke konsekvenser det vil få for han eller henne.

4. Nødvendig

Fratakelse av rettslig handleevne må være nødvendig. I det ligger det at en person kun kan fratas rettslig handleevne dersom et ordinært vergemål – vergemål uten fratakelse av rettslig handleevne – eller andre tiltak ikke er tilstrekkelig til å ivareta personens interesser. Normalt skal en rekke andre tiltak være forsøkt. Når det gjelder økonomiske forhold vil det, i tillegg til opprettelse av ordinært vergemål hvis vilkårene for dette er oppfylt, for eksempel være aktuelt å forsøke frivillig kredittspærre. Andre tiltak kan være frivillig- eller tvungen forvaltning gjennom NAV eller oppnevning av en profesjonell verge som er vant til å håndtere slike vergemålssaker.

I saker hvor man vurderer fratakelse av den rettslige handleevnen i personlige forhold vil et bedre egnet botilbud, hvor man har faste rammer og god oppfølging i det daglige, i noen tilfeller kunne avhjelpe situasjonen. Det kan også være tilfelle i saker hvor det er mistanke om at personen blir utnyttet. Dersom personen har et lite sosialt nettverk, og dermed er mer sårbar for utnyttelse, kan vergen også forsøke å bedre situasjonen ved at det søkes om andre ordninger som for eksempel støttekontakt. Ovennevnte tiltak er kun noen av ordningene som kan forsøkes. Hvilke tiltak som kan være aktuelle må vurderes konkret i den enkelte sak.

Det må være et aktuelt behov for ordningen, hvilket blant annet innebærer at en person ikke kan fratas rettslig handleevne alene på bakgrunn av hendelser tilbake i tid. Hvis disse hendelsene derimot viser et handlingsmønster som har vedvart frem til dags dato, og dette kan dokumenteres med lignende hendelser i nyere tid, vil det kunne vise at det er et aktuelt behov for ordningen. Det samme kan være tilfelle hvor personen med hjelpebehov venter en større

³ Ot.prp. nr. 110 (2008-2009) Om lov om vergemål (vergemålsloven) s. 183

⁴ Innfortolkes krav om årsakssammenheng i likhet med § 20, hvor det fremgår uttrykkelig.

engangsutbetaling og historikken viser at alle lignende utbetalinger har gått til finansiering av rusmiddelmisbruk, og dermed utgjort en stor fare for personens liv og helse.

Fratakelse av rettslig handleevne må også være formålstjenlig og hensiktsmessig. Dette innebærer at ordningen må kunne avhjelpe situasjonen og personens behov for hjelp, i tillegg til å medføre en bedring i personens situasjon og livskvalitet. Dersom personen nekter å benytte seg av et botilbud, og velger å bo på gata, vil ikke fratakelse av rettslig handleevne kunne endre på dette. Vergemål med fratakelse av rettslig handleevne gir ikke hjemmel for bruk av tvang. Dersom man fysisk skal holde personen tilbake mot sin vilje må det fattes vedtak om tvang etter særskilt hjemmel, typisk i helselovgivningen⁵. Hvis bruk av tvang er nødvendig for å dekke personens hjelpebehov, og han eller hun ikke oppfyller vilkårene for dette i helselovgivningen, vil ikke vergemål med fratakelse av den rettslige handleevnen kunne avhjelpe situasjonen. Vergemål med fratakelse av rettslig handleevne vil i slike tilfeller ikke være formålstjenlig, og vilkårene for en slik ordning vil da heller ikke være oppfylt. For veiledning knyttet til bruk av tvang og vilkårene for å treffe tvangsvedtak kan helseavdelingen hos Statsforvalteren kontaktes.

Proessen med fratakelse av rettslig handleevne

Det er domstolen som eventuelt må beslutte at det skal opprettes vergemål med fratakelse av rettslig handleevne. Statsforvalteren kan i særlige tilfeller, hvor det vurderes å være nødvendig for å hindre skade, treffe et midlertidig vedtak om dette i påvente av rettens behandling.

Personer som kan begjære opprettelse eller endring av vergemål kan bringe saken inn for retten selv⁶ (se vårt informasjonsskriv «Orientering om opprettelse av vergemål» og eget avsnitt om hvem som kan begjære opprettelse eller endring av vergemål for mer informasjon). Statsforvalteren anbefaler imidlertid at man kontakter vergemålsavdelingen for veiledning og vurdering, og at vi bringer saken inn for domstolen dersom vilkårene for ordningen antas å være oppfylt. På den måten kan Statsforvalteren vurdere om det finnes andre, og mindre inngripende tiltak, som vil kunne hjelpe personen. Det vil også være belastende for personen med hjelpebehov å møte i retten. Statsforvalteren vurderer derfor, på bakgrunn av erfaring med tilsvarende saker, om det er sannsynlig at saken vil føre frem før personen utsettes for en slik belastning.

Valg av verge

Dersom det allerede er opprettet ordinært vergemål og det da samtidig ble oppnevnt en verge, vil vergen, hvis vergen og vergehaver ønsker det, gjerne fortsette å ha vervet som verge selv om vergemålet omfatter fratakelse av rettslig handleevne. I andre tilfeller, for eksempel i særlig krevende saker eller fordi vergen ønsker seg fritatt, oppnevner Statsforvalteren en av våre faste profesjonelle verger som vi mener vil være i stand til å håndtere den aktuelle saken på en god måte. Statsforvalteren har erfart at det i krevende tilfeller ofte er hensiktsmessig at vergehaver har en fast profesjonell verge som er vant til å håndtere slike saker. Det vil også, i saker hvor det er en pårørende som er verge, kunne frigjøre tid for vedkommende til å utøve rollen som pårørende. Hva som er best for vergehaver, om det er hensiktsmessig å foreta et vergebytte, vurderes konkret i den enkelte sak.

⁵ Pasient- og brukerrettighetsloven, helsepersonelloven, helse- og omsorgstjenesteloven og psykisk helsevernloven

⁶ Vergemålsloven § 69 første ledd, jf. § 56 første ledd bokstav a-d.

Klage på midlertidig vedtak om fratakelse av rettslig handleevne

Regler for klage på forvaltningsvedtak følger i utgangspunktet av forvaltningsloven.

Hvis Statsforvalteren, etter en gjennomgang av saken og sakens dokumenter, treffer beslutning om at det ikke skal treffes et midlertidig vedtak om vergemål med fratakelse av rettslig handleevne og/eller at det ikke er grunnlag for å bringe saken inn for retten er dette en såkalt prosessledende beslutning. Det betyr at det er et vedtak som ikke kan påklages⁷.

Kommer Statsforvalteren til motsatt resultat, ved at det treffes et midlertidig vedtak om fratakelse av rettslig handleevne, skal saken «straks» bringes inn for tingretten. Retten vil da ved dom avgjøre om personen skal fratras rettslig handleevne. Det følger dermed av vergemålslovens system at det ikke er adgang til å påklage Statsforvalterens midlertidige vedtak om fratakelse av rettslig handleevne⁸.

Kontaktinformasjon

Statsforvalteren ønsker å bli kontaktet dersom noe er uklart eller det trengs ytterligere veiledning.

Postadresse:

Statsforvalteren i Oslo og Viken
Vergemålsavdelingen
Postboks 325
1502 Moss

Besøksadresser:

Stensberggaten 27, Oslo
Vogts gate 17, Moss
Dr. Hansteins gate 9, Drammen
Telefon: 69 24 70 00
E-post: sfovpost@statsforvalteren.no
<https://www.statsforvalteren.no/ov>

⁷ Forvaltningsloven § 33 andre ledd, jf. § 2 første ledd bokstav a.

⁸ Eidsivating lagmannsretts kjennelse av 14.07.2017